

Vízözönök után – közép-európai kilábalásra várva

– a Romániai Magyar Közgazdász Társaság
XIX. vándorgyűlésén elhangzott plenáris előadás –

KÁDÁR BÉLA¹

Szent Ágoston írja vallomásaiban, hogy nehéz időkben, megpróbáltatások közepe tette mindig erőt ad a jobb idők beköszöntéséhez fűzött remények felvillantása. A fellendülési kilátások szemlélését tekintjük tehát erőt adó vállalkozásnak. Történelem-filozófiai megállapítás, hogy a jelen megértése nélkül nem vállalkozhatunk a jövő kilátásainak felmérésére. A jelen viszont a múlt alkotása, miként a gyermek a férfi atyja. Kezdjük tehát a jelen hozományával.

Térségünk, amelyet a különböző diszciplínák képviselői szoktak Közép-Európának, köztes Európának, Kelet-Közép-Európának vagy éppen sággal új EU tagországoknak nevezni, a világgazdaság kevésbé súlyos, történelmi sorsközösséggel összekapcsolt régiója. A térség aránya a világ népességében és GDP-jében nem éri el a 2%-ot, a világ kereskedelmében a 4%-ot. Közvetlen megarégióinkban, az Európai Unióban az új tagországokra az uniós népesség egyötöde, a GDP egytizede jut. A térség országainak befolyásoló hatása a világgazdaságra, sőt az unióra csekély, bár a globalizációs összefonódások feltételrendszerében a pénzügyi és konjunkturális folyamatok szempontjából megnőtt a csekélyebb jelentőségű országokból, régiókból érkező fertőzésveszélyek kisugárzó hatása. A közép-európai régión belül viszont – a pénzügyi döntéshozók terepismerteti deficitjeiből adódóan – a tényleges összefonódás mértékén messze túlmenően nőtt meg az egy-egy országban esetenként kialakuló kedvezőtlen pénzügyi, politikai helyzet kisugárzása a térség egészének megítélésére.

A továbbiakban a geopolitika és a történelmi sorsközösség által összekapcsolt közép-európai térség helyzetének és kilátásainak *általánosíthatóbb vonásaival* foglalkozunk, a boldog és boldoguló családok (or-

¹ A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) rendes tagja

szágok) hasonlóságára vonatkozó tolsztoji megfogalmazás szellemében. Nem felejtendő azonban, hogy a történelmi boldogtalanság nagyobb adagjában részesülő közép-európai országok fejlődésében, jelenlegi nehéz helyzetében és természetesen a boldogtalanság művészetének gyakorlásában erőteljes különbségek érzékelhetők.

Térségünk jövőbeli kilátásainak megítélésénél nem feledhető el a *fejlődéstörténeti örökség*. A XVI. század elejével kezdődő, Európán belüli leszakadás (Csehország és Szlovénia kivételével), az első világháború előtti évszázadban meginduló felzárkózás megtorpanása a két világháború közötti időszakban (Csehország kivételével), a jaltai megállapodásban a térségre erőltetett növekedés intézményrendszeri, koncepcionális és szerkezeti torzulatai következtében az egy főre jutó GDP a térség átlagában az uniós átlag 40%-ára csökkent az első világháború előtti 60%-kal szemben. A térség országainak súlya a világexportban 1937 és 1989 között a felére csökkent.

A jaltai rendszert lezáró máltai megállapodás nyomán kibontakozó *rendszerváltás* stratégiai koncepciók nélkül, lényegében az eltérő problémák kezelésére korábban kialakított washingtoni konszenzus keretében, érdemi nagyságrendű külső pénzügyi támogatás nélkül indult be. Ez súlyos növekedési és humán veszteséggel járt, amely az egyes országokban a GDP 12–35%-os visszaesésével, a munkahelyek számának 4–27%-os csökkenésével, a lakosság leggazdagabb és legszegényebb 10%-a közötti jövedelmi szakadék, valamint az egyes országok legfejlettebb és legelmaradottabb térségei közötti szintkülönbségek megkétszereződésével, megháromszorozódásával járt.

A térség országai közül a bruttó hazai termék volumene az adósságkönnyítésben részesülő Lengyelországban is csak 1994-ben, Szlovéniában és Szlovákiában 1996-ban, Magyarországon 1999-ben, Csehországban 2000-ben, Romániában 2004-ben, Bulgáriában, Lettországbán és Litvániában pedig 2005-ben érte el az 1990. évi színvonalat. A nagyarányú növekedési veszteségek következtében a 2009 előtti *felzárkózás* mértéke Lengyelország, Szlovénia és Szlovákia kivételével szerény maradt, és elégtelen volt a nagyszámú, fejlődéstörténelmileg felhalmozódott társadalmi-gazdasági probléma felszámolására.

A rendszerváltás legjelentősebb gazdasági teljesítményét a nemzetközi gazdasági együttműködési rendszerbe való bekapcsolódás elmélyítése, a regionális és világgazdasági *integrálódás* jelentette mind intézményrendszeri, mind piaci szempontból. Jelenleg a térség egy országa sem feledheti a jövő előkészítésében, hogy az áru- és szolgáltatás kivitele GDP-hez viszonyított aránya egyharmadtól öthatodig terjed, szerkezeti modernizációjukban a külső erőforrások meghatározó szerepet játszanak, növekedésük (Lengyelország részleges kivételével) export- és beruházásvezérelt, és ebből adódóan külső konjunktúrától függő lett.

A globális gazdaság vezetési – azaz irányításrendszeri koncepcionális és értékrendi – deficitjei nyomán kirobbant 2008-as *penzügyi válság*, az euro-atlanti visszaesés nem meglepő módon a gyengébb, sebezhető országokat, így a közép-európai országokat sújtotta nagyobb mértékben. A bruttó belföldi termék 2009. évi volumene a térség országaiban – a kevésbé külgazdaság függő, nagyobb belföldi piaccal rendelkező Lengyelország nélkül – átlagosan 6%-kal csökkent az eurózóna 4%-os átlagával szemben. A 2010. évi folyamatok a térségben lényegében stagnálással jellemezhetők az európai növekedéshordozói szerephez jutó Lengyelország kivételével. A jövőbeni konjunkturális folyamatok szempontjából kedvezőtlen hatású a beruházások 25–40%-os, a kivitel több mint 20%-os visszaesése (a 14%-os OECD átlaggal szemben) a balti és a balkáni országokban. A térség átlagában a GDP 6%-át meghaladó mértékű államháztartási deficit a jövőbeni növekedési ütem visszafogásával járó, egyensúlyhiánycsökkentési gazdaságpolitikai kényszereket erősít. A felzárkózási folyamat tehát – Lengyelország kivételével – ismét megtorpant.

A közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitika művelőinek álláspontja megosztott az euro-atlanti térséget sújtó pénzügyi és konjunkturális feszültségek jövőbeli alakulásáról. A jelenlegi válság kirobbanásában közrejátszó érdekcsoportok és főárami képviselőik megítélése szerint már megindult a kilábalás, és nincs szükség a kialakult nemzetközi pénzpiaci mechanizmusok megregulázására, továbbá konjunktúraalakító lépésekre. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a pénzügyi rendszer 1929-hez hasonlítható összeomlását, nagyobb mértékű válság kirobbanását csak a fejlett országok GDP-jének 25–30%-át kitevő

költségvetési vératömlesztéssel sikerült elkerülni. Az állami erőforrás juttatás jelentős mértékű visszaszivattyúzása, azaz növekedési ütemkorlátozó hatása nélkül inflációs feszültségek alakulhatnak ki. Ebből adódóan – és különösen a görög válságveszély hatására – az uniós térségben 2010 tavasza óta felerősödött a költségvetési egyensúlyhiányok csökkentésére, a költségvetési és monetáris fegyelem szigorítására irányuló gazdaságpolitika. A konjunktúraciklus alakulásának bizonytalanságai mellett is kirajzolódnak a közép-európai térség gazdasági fejlődésének feltételeiben várható változások.

Új igazodási követelmények

A jelenlegi világléptékű feszültségek természetesen nem szűkíthetők le a nemzetközi pénzügyi stabilitás és a konjunktúraciklus problémakörére, hanem *többdimenziójúak*; a globális összefüggések rendszerében tükrözik azokat az összefonódó problémaköröket, amelyek az alábbiakból fakadnak:

- a világgazdasági növekedés dinamikájának és súlypontjának eltolódása, azaz az euro-atlanti térségen kívüli országok gyorsított ütemű felzárkózása;
- a globális tömegtársadalom irányíthatósága;
- a környezeti-klimatikus változások.

A növekedés *térbeli súlypontjainak eltolódása* Ázsia és mindeneke-lőtt Kína felé a külkereskedelmi forgalom dinamikáját áttereli az ázsiai térség felé, ami korántsem közömbös az exportvezérelt növekedésre utalt gazdaságok szempontjából. A pénzügyi egyensúlyhiányokkal küzdő és a fogyasztásbővülés mérséklésére kényszerülő országok közül a piaci dinamika hordozói elsősorban azok az országok, amelyek képesek az ázsiai térséggel folytatott együttműködés bővítésére. Az ázsiai országok Európán belüli kapcsolatainak függvényében várhatók másodlagos kereskedelem ösztönző hatások a korlátozott távolsági manőverképességgel rendelkező európai kis országokban. A lassú ütemben bővülő európai gazdasági térben az Ázsiától nem függő dinamizáló hatás csak a versenyképesség átlagon felüli javításától, a gyengébb partnereket *kiszorító* hatástól várható.

Az ázsiai térség felgyorsult ütemű modernizációja azonban nem csupán a külkereskedelmi dinamikában, a külgazdasági partnerszerkezet átalakításában jelent új alkalmazkodási kényszereket, hanem a műszaki-szerkezeti átalakulás felgyorsításában is. Kína gyors ütemű ipari, műszaki fejlődése ma már nem csupán a szakképzetlen munkaerővel is előállítható, alacsonyabb korszerűségi és minőségi igényszintet kielégítő tömegtermékek piacán erősít fel túlkínálati jelenségeket, árlemorzsolódást, *kiszorító hatást*, hanem átterjed a közép-európai országok iparában és ipari exportjában meghatározó súllyal szereplő, közepes technológiai-minőségi szintet képviselő, többnyire komparatív bérelőnyökön nyugvó termékek nemzetközi piacaira is.

A közepesen fejlett országok ellenható erők hiányában mindinkább *szakosodási harapófogóba* kerülnek a nemzetközi piacokon. Felülről a csúcstechnológiai termékek piacát a legfejlettebb országok, sőt újabban Dél-Korea és Taiwan vállalatai uralják, míg alulról a könnyűipari, valamint gépipari termékek piacán mindinkább az ázsiai országok alakítják a versenyfeltételeket.

A globális gazdaság összefonódó rendszerében e helyzet enyhítésére nemzetgazdasági protekcionizmus keretében beszűkültek a lehetőségek. Kítörési utat jelenthet a szakosodási átcsoportosítás az ázsiai országok által belátható időn belül műszaki-szakképzettségi szempontból még nem elérhető szinten előállítható termékekre. Ennek hiányában a várható árlemorzsolódás, cserearány romlás, munkahelyeltűnés növekedési veszteségei további *leszakadást*, társadalmi instabilitást válthatnak ki. A „Kína effektus” és a Kína–Amerika világgazdasági kondomínium kialakulása a világgazdaság valamennyi szereplője szempontjából jelent új igazodási kényszereket, ezek mértéke azonban a közepesen fejlett, gyengébb gazdasági potenciáljuk, az új világgazdasági erőközponttól nem csupán földrajzi, hanem kulturális-terepismereti szempontból is nagyobb távolságban lévő közép-európai országokban az átlagosnál jóval nagyobb. Geostratégiai szempontból a gazdasági növekedési súlypontok eltolódása Európa atlanti partvidéke, majd egy évszázada Amerika felé a térség külgazdasági-növekedési helyzetét már több mint fél évezrede hátrányosan érintette. A harmadik nagy történelmi változás a

megaerőterben erőteljes és átfogó felkészülést igényel, hiszen ennek hiányában az *exportvezérelt növekedési pályának* fenntarthatósága kérdésessé válik.

A külgazdaság vezérelt növekedési pálya kilátásait a *munkapiaci* folyamatok is alakítják. Több közép-európai ország fizetési mérlegére gyakorolt jótékony hatást a közvetlen munkaerő export, illetve a külföldön dolgozó állampolgárok megtakarításainak hazautalása. A nyugat-európai országok gazdaságának középtávon várható szerény növekedési üteme nem teszi lehetővé a munkakereslet növekedését. Az erősödő nemzetközi versenyben az elmúlt évtized tapasztalatai alapján a viszonylagos versenyképesség fenntartása az egy főre jutó GDP legalább 2%-os évenkénti bővítését követelte meg. Ennél szerényebb növekedés racionalizálási, foglalkoztatottság csökkentési kényszereket teremt a versenyképesség védelmében. Az ILO nemzetközi munkapiaci felmérései is a munkanélküliség elmélyülését valószínűsítik.

A munkapiaci kereslet–kínálati viszonyai a szakképzetlen munkaerő pozícióit gyengítik a legerőteljesebben, és térségi viszonylatban kedvezőtlenül érintik a külföldi munkavállalás lehetőségeit. A gazdasági hatásokkal összefonódva felerősödnek a nyugat-európai országokban a xenofób, külföldi munkaerő ellenes, diszkriminatív irányzatok. Ennek eredményeként csökkennek a külföldön munkát vállalók hazautalásai és a fizetési mérleget kedvezően érintő hatások.

A növekedési pálya szempontjából az exportvezéreltség fenntartása az eddiginél jóval súlyosabb feladatokkal jár. Hasonló irányú kihívás éri a külső erőforrásokra támaszkodó *beruházásvezérelt* pálya fenntarthatóságát. A válság ez ideig a tőkeértékek pusztulásával, illetve a külföldi tőkeerőforrások beszűkülésével járt. A nemzetközi tőkekihelyezések értéke az elmúlt két évben felére csökkent, egyes országokban érzékelhetők tőke kivonási irányzatok is. A pénzpiacokon kialakult nagyarányú bizalmi válság következtében kedvezőtlenre fordult a külső finanszírozástól függő, kedvezőtlen piaci megítélésű országok helyzete: a hitelek szűkösebbek, drágábbak és rövidebb lejáratúak lettek. Az infláció megfékezésére, a pénzügyi egyensúly hiányának csökkentésére irányuló törekvések nyomán a külső hitelfelvételi költségek emelkedése várható. Ebből

adódóan a beruházásvezérelt növekedési pálya fenntarthatósága erősen függ a belső megtakarítások növelésétől. Ez viszont középtávon visszafogja a fogyasztásbővítés ütemét.

A Kína-effektus további dimenziója a *nyersanyag- és energiapiacokra* kifejtett hatás. A jelenlegi világ gazdasági dinamizmus fő hordozója olyan ország, amelynek saját energia- és nyersanyag bázisa szűk, és teljességgel elégtelen a 10% körüli növekedési ütem fenntartásához. A kínai gazdasági növekedés kimagasló ütemű nyersanyag- és energia kereslete egyrészt árfelhajtó, másrészt fizikai értelemben is óriási piaci elszívó hatást gyakorol. Gyengébb érdekérvényesítő kapacitású országokban e körülmény távlatilag ellátásbiztonsági problémákat is felvethet. Középtávon mindenképpen kedvezőtlenül befolyásolja a nyersanyag- és energiafeldolgozó ágazatok működési feltételeit. E fejlemény önmagában is szakosodásmódosítást, kevésbé nyersanyag- és energiaigényes gazdaságszerkezetet igényel.

Az euro-atlanti térségben jelentkező élénkületi jelek ellenére indokolatlan a bizonyos érdekcsoportok által gerjesztett csodavárás, a válság által kiváltott megpróbáltatások elmúlásához, a válság előtti helyzetek visszatéréshez kár vérmes reményeket fűzni. Közép-Európában akkor lehet majd kilábalásról beszélni, ha elérkezünk a 2007. évi szintre. Ez jó esetben 2012-ben várható.

Kilábalási térkép

Nehéz helyzetekben különösen nagy jelentőségű a jövőt alakító lépések megtételének *sorrendisége*. A jelenlegi válságot a pénzügyi szférában kialakult szakszerűtlenség és felelőtlenség váltotta ki. A pénzügyi válság során a tőkeimportőr és deficitekkel küzdő közép-európai országok jövőjébe vetett bizalom megrendült. Így a térség legtöbb országában sorrendiségben – miként gátszakadásakor a víz útjának eltorlaszolása – az első stratégiai horderejű lépés a pénzügyi összeomlásveszély elhárítása, a pénzpiaci bizalom visszaszerzése. Bármennyire is csábító a bajba jutott fejlett országok példájának utánzása, az erőforrásokban szűkölködő közép-európai országok többségében az anticiklikus politika mozgásteret korlátozott, a fiskális expanzió útja nem járható. Amíg saját megtakarítá-

sok hiányában az egyes közép-európai országok csak külső erőforrásokból tudják finanszírozni államháztartási deficitjüket, a külső finanszírozók hitelnyújtási feltételei meghatározók. A külső finanszírozók a pénzpiacok, az IMF és az Unió. A külső finanszírozók viszont – helyesen vagy helytelenül – az államháztartási egyensúlyhiány csökkentését tekintik jelenleg fő makroökonómiai teljesítménymutatónak, hitelességi mércének. Bibliai intelem, hogy „a császárnak meg kell adni, ami a császáré”, legalábbis mindaddig, amíg a deficit el nem tűntethető vagy saját megtakarításokból nem finanszírozható. Az intelmet vitató országok, mint például Magyarország, Románia vagy Litvánia átmenetileg „bajkeverők” hírébe kerülnek a nemzetközi pénzpiacokon. Az egyes országok pozícióit nagymértékben határozza meg, hogy az alacsonyabb költségvetési és fizetési mérlegdeficitet felmutató országok felértékelődnek a nemzetközi kapcsolatrendszerben.

A kilábalás középtávú feltételeinek és követelményeinek felmérésénél nem hagyható figyelmen kívül, hogy külső eredetű, európai vagy nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi zavarok elhárítását a nemzeti kezek között bevethető gazdaságpolitikai eszközök egyre kisebb mértékben tudják enyhíteni. Külpiaci konjunkturális zavarok ellensúlyozása egyre inkább csak regionális vagy nemzetközi együttműködéstől várható. E helyzetben a regionális és nemzetközi együttműködési rendszerhez fűződő *jó kapcsolatok* fenntartása, elmélyítése a kül- és külgazdaságpolitika alapvető feladata. Ugyanakkor elengedhetetlen közép- és hosszú távú gazdaságpolitikai programokban felvázolni azokat az irányokat, célokat, eszközöket és forrásokat, amelyek az egyes országok jövőképét, kilátásait, mozgásterét és az együttműködési rendszerben kialakítható helyét meghatározzák, illetve a növekedési pályát a megváltozott külső feltételekhez igazíthatják.

A második világháború utáni helyzetben az akkori két világrendszer közötti verseny illetve a növekedési elméletek meghatározó hatása nyomán alapvető gazdaságpolitikai céllá és értékké vált a legtöbb országban a növekedési ütemek maximalizálására irányuló törekvés. A jelenlegi és várható világgazdasági helyzetben, a megbomlott pénzügyi egyensúly, a hiányok csökkentéséből fakadó kényszerek mellett a fogyasztói kereslet

dinamikus bővítése tartósabban erős korlátokba ütközik. E helyzetben a növekedési-kilábalási stratégiákban a kibocsátás maximalizálásával szemben a *ráfordításminimalizálás*, megtakarítás kap elsőbbséget.

Mind a külső pénzügyi függőség csökkentése, mind a gazdaságok szerkezeti átalakításának, versenyképességének növelése szempontjából kulcsfontosságú a belső *megtakarítások* növelése. A legeladósodottabb országok közül Japánban, Olaszországban, Belgiumban a nemzetközi pénzpiacok bizalma nem ingott meg erőteljesebben, hiszen ezekben az adósságállomány illetve az adósságszolgálat zömét belső megtakarítások finanszírozzák, így a forrásköltségek is alacsonyabbak. A közép-európai országokban a fogyasztásbővülés magas üteme is közrejátszott a belső megtakarítások – a sikeresen felzárkózó országok gazdaságtörténelmében kirívóan – alacsony színvonalában. A közép-európai jövedelmi színvonal egyharmadát–egynegyedét elérő Kínában például a lakossági megtakarítások GDP-hez viszonyított rátája öt-tízszer magasabb, mint a közép-európai térségben, ahol nem csak az államháztartás és beruházások, hanem a lakossági fogyasztás finanszírozásában is jelentős szerepet játszanak a külső, a londoni pénzpiaci átlagnál lényegesen drágább pénzügyi források. A lakossági megtakarítások növelése illetve a külső pénzügyi függőség csökkentése nélkül a finanszírozási szempontból eleve drágább beruházások már a fejlesztések kiinduló fázisában versenyképességi hátrányt jelentenek. Ez egyre erőteljesebb bérleszorítási törekvéseket erősít fel. Felzárkózó országban a megtakarítások növelése növekedési-versenyképességi, önrendelkezés-növelési alapkövetelmény, ha úgy tetszik: nemzeti erény, amelyet igen erőteljesen rombol a megtakarítások megadóztatása.

Az erőteljesen növekvő ázsiai kereslettel összefüggő nyersanyag- és energiapiac várható alakulása költség és ellátásbiztonsági oldalról követeli a *fajlagos anyag- és energia* ráfordítások nemzetgazdasági szintű csökkentését. Bár bizonyos közgazdasági és gazdaságpolitikai megközelítések az anyag- és energia ráfordítások csökkentését vállalatgazdasági feladatnak tekintik, a kevésbé anyag- és energia igényes termelési és exportszerkezet kialakítása alapvető nemzetstratégiai, versenyképesség-javítási feladat. A közép-európai országok, különösen Lengyelország, Ro-

mánia, Magyarország, Szlovákia gazdaságszerkezete jórészt a KGST kor-szak örökségeként a nyugat-európai országokét messze felülmúló mérté-kű anyag- és energia igényességet mutat, ami növekvő versenyhátrányt, ellátásbiztonsági kockázatokat jelent.

A nemzetgazdasági megtakarítások, illetve a tartósan fenntartható növekedés forrása a térség *emberi erőforrásainak* eddiginél erőteljesebb hasznosítása. A térség országaiban a lakosság gazdasági aktivitása, fog-lalkoztatottsági szintje lényegesen alacsonyabb az uniós átlagnál. Az alacsony foglalkoztatottsági szint egyfelől tükrözi a rendszerváltást meg-előző évtizedek gazdálkodási mechanizmusaival összefüggő túlfoglal-koztatási politikának a rendszerváltoztatással együtt járó összeomlásából fakadó következményeket, másfelől a munkaerő minőségéből, kép-zettségéből és szocializációjából fakadó foglalkoztathatósági problémá-kat. A korábbi növekedési fetisizmus hagyatékaként a rendszerváltozta-tás után valamennyi országban erőteljes oktatásfejlesztési programok indultak be a közép- és felsőfokú oktatásba bevontak arányának gyorsü-temű növelésével, de az oktatásbővítés pénzügyi, személyi, tárgyi felté-teleinek kellő kialakítása, a közép-európai térség oktatás- és neveléstör-téneti hagyományainak, sajátosságainak figyelembevételét nélkülöző koncepciók és módszerek nélkül. A mennyiségi növekedés mellett a kö-vetkezmény tükröződik az oktatási színvonal *elsilányosodásában*, a diá-kok teljesítményének romlásában, a fiatalkori munkanélküliség magas illetve a felnőttképzés alacsony arányában. A mai foglalkoztatáspolitiká egyik fő problémáját a munkaerő foglalkoztathatósága jelenti.

A második világháború után leggyorsabb ütemben felzárkózó euró-pai (Finnország, Írország, Spanyolország), valamint tengerentúli orszá-gok (Dél-Korea, Taiwan) teljesítményeiben meghatározó szerepet ját-szott a humán erőforrások fejlesztésének kiemelt helye a nemzetgazda-sági célrendszerben. A térségben a sikeres lengyel oktatási reform ered-ményei is tükröződnek az ország gazdasági teljesítményeiben. A hosz-szútávon fenntartható közép-európai növekedés elsődleges stratégiai követelménye a tudásintenzív növekedési pálya követelményei mögötti leszakadás felszámolása, az új szakosodáshoz, versenyképesség növe-léshez szükséges emberi erőforrások gyorsütemű fejlesztése cél- és erő-

forrás átcsoportosítással, átfogó oktatási-nevelési reformmal. Hasonló irányú gyökeres változások szükségesek a kutatás-fejlesztések területén.

A jelenlegi világgazdasági környezetben az *ember* a legfontosabb növekedési forrás. Az ember viszont nem csupán gazdasági lény. Társadalmi teljesítményjavulás, vonzó társadalmi környezet csak az erkölcsi-kulturális dimenzió erősítésével, az oktatáson-képzésen túlnövő átfogó neveléssel, erkölcsi megújítással alakítható ki. Ez viszont sürgeti az erkölcs- és kultúravezérelt fejlődés beindítását, ami egyszersmind versenyképesség-javítási előfeltétel is. Ennek tartozéka viszont a médiavilágban elburjánzott értékromboló hatások kiiktatása, a rendészeti és médiatörvények nemzeti követelményekkel összehangolt újragondolása és átalakítása.

A két évtizeddel ezelőtti rendszerváltás a térség legtöbb országában sajátos, meglepően gyorsított ütemű és gyakorta feldolgozási, „emésztési” zavarokkal járó *eszmeváltást* is hozott a döntéshozatali szférában. A megelőző évtizedek marxista doktrínáiban elmélyült értelmiség, a kormányzat és a vállalati döntéshozatali szféra a marxizmusból nagy ugrást hajtott végre a közgazdasági főáramként felbukkanó neoliberais eszmerendszer felé, a közepesen fejlett közép-európai országok fejlődéstörténeti örökségének, nemzeti sajátosságainak figyelmen kívül hagyásával. A neoliberális „államtalanítási” programok keretében a térség országai nemcsak az állami tulajdont számolták fel változó mértékben és ütemben, hanem erősen leszűkítették az állam gazdasági-szabályozási-ellenőrzési szerepét a jogi és pénzügyi keretek kialakítására, makroszintű versenykörnyezeti szabályozásra. A washingtoni konszenzus feltételrendszerében az egyes gazdaságok hatalmi pozícióit meghatározó mértékben külföldi erőcsoportok szerezték meg. A legyengített *állam* a külső érdekekkel szemben nem képviselt közhatalmi egyensúlyt, ami a piaci mechanizmusok szabályozatlanságából fakadó torzulásokat, a térségi, szektorális, társadalmi leszakadási folyamatokat tompíthatta volna. A „fékek és egyensúlyok” rendszerének fejletlensége következtében a kevésbé szabályozott piacgazdaság és a rendszerváltással bevezetett politikai demokrácia intézményrendszeri működtethetősége, illetve az állampolgárok szavazatainak egyenlőségén alapuló demokrácia és a gazdasági

erő külföldi koncentrációjából fakadó jövedelmi-társadalmi egyenlőtlenség nagyszámú esetben teremtett és teremthet destabilizálódási kockázatokat, konfliktushelyzeteket.

Az elmúlt három évtized nemzetközi gazdasági erőviszonyaiban meghatározó szerephez jutó *bankrendszer* a közép-európai térség folyamatainak alakításában is kiemelkedő hatású volt. Az elmúlt két évtized során a kereskedelmi bankok túlnyomó része külföldi tulajdonba került, tevékenységüket, helyzetüket alapvetően nem a jegybankok, hanem az anyabankok döntései határozzák meg. A fejlett országok jegybankjainak stratégiáira és gyakorlatára erőteljesen támaszkodó, s a közepesen fejlett országok eltérő gazdaságkörnyezeti kihívásaiba ütköző közép-európai jegybankok gazdaságirányítási szerepe is erősen behatárolt.

A közép-európai térségben – a korábban magára találó Lengyelország kivételével –, a kilábalás megköveteli a nemzetgazdaság *vezetési-irányítási* rendszerének a nemzetközi kihívásokhoz és a helyi adottságokhoz alkalmazkodó korszerűsítését. A nemzetközi, a térségi, társadalmi leszakadás megállítása és megfordítása, illetve a hatékonyabb nemzeti érdekvédelem, nemzetközi és európai helyteremtés, szellemi-erkölcsi-kulturális értékképzés, társadalmi-politikai egyensúlyvédelem az állam eddigi szerepének módosítását, gazdagítását jelenti. Ma már – a válságközönvív után – a legfejlettebb országokban is nagyobb a fogékonyság a közepesen és gyengébben fejlett országokban kulcsfontosságú, állam és piac közötti új munkamegosztás iránt. Az elmúlt két évtizedet uraló gazdaságpolitikai csatakiáltás „az el a kezeket a bankoktól, pénzpiacoktól” halkul, a fejlődéstörténeti szemléletet nélkülöző elméleti főáramát alakításra vár. E követelmény a fejletlenebb piaci mechanizmusokkal jellemezhető országokban sem jelentheti az állam túlterjeszkedését, a gazdaság átállítását állami vezérlésre. Figyelmeztet azonban az államtalanítás, a korlátlan gazdasági szabadság, a dogmatikusan egyoldalú fiskális politika veszélyeire. Nem igazolható, hogy az államháztartási politikában a „méret a lényeg”. Az államháztartási politikában kiadási-bevételi oldalon a fejlesztési racionalitások érvényesítése jövőt hordozó feladat, természetesen a gyorsított felzárkózástól elválaszthatatlan egyensúlyhiányok fékentartása mellett.

A közép-európai térség országainak gazdaságpolitikai *célrendszerében* sem kerülhető el bizonyos hangsúlyeltolódás. Középtávon a fiskális politika sikeresnek nem nevezhető egyeduralmával szemben felértékelődik a fejlesztéspolitika. A külgazdasági politika mozgásterét alapvetően behatárolja az uniós illetékesség, a monetáris politikáját a nemzetközi pénzügyi folyamatok és döntések elsődlegessége. A változó növekedési pálya és a nemzetközi erőter szakosodási követelményeihez való igazodás átfogó stratégia kialakítását sürgeti a projektszemléletű gyakorlattal szemben.

Végül, de korántsem utolsó sorban a külgazdaság által vezérelt növekedési pályára utalt közép-európai országokban a hitelességteremtés és a bizalomszerzés fontos követelménye a *konszenzus kultúra*: kiegyezés a szakértelmiséggel, a tudomány világával, érdekképviselőkkel, kisebbségekkel, *modus-vivendi* kialakítása a nemzetközi üzleti világgal. A kilábalás a válságból, az esetleges, ki nem zárható válságveszélyek elhárítása, a tartós felzárkózás tehát igen sokrétű, a gazdaság szféráján túlnövő politikai, erkölcsi, kulturális megújhodást is feltételez.
